

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

„MŘÍŽ MEZI NÁMI“. VĚZEŇSKÁ POEZIE JANA
ZAHRADNÍČKA.

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Autorka práce: Klára Milotová

Studijní obor: BOH

Ročník: 3.

2020

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 27. července 2020

.....

Klára Milotová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala prof. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D., za vedení mé bakalářské práce, především za ochotu věnovat mi svůj čas.

ANOTACE

Bakalářská práce se bude zabývat vězeňskou poezií Jana Zahradníčka, zaměří se tak na analýzu jeho básnických sbírek *Dům strach* a *Čtyři léta*, ale i na leopoldovský sešit poezie *Verše*, který v roce 2017 editoval Jan Wiendl. Cílem bude srovnání vězeňských zápisů poezie s jejich podobou ve dvou uvedených sbírkách. Autorčina pozornost se zaměří rovněž na vězeňskou korespondenci, jež vyšla pod titulem *Mezi nás prostřena noc...* Autorka bakalářské práce se pokusí také o kompletnější pohled na Zahradníčkovu tvorbu i jeho život.

ABSTRACT

The bachelor thesis focuses on the poetry of Jan Zahradníček written in prison. The analysis follows several of his poetry collections – mainly *Dům strach* (*The Dread-house*) and *Čtyři léta* (*Four Years*) but also with regards to *Verses: Leopold's book of poetry* edited by Jan Wiendl in 2017. The aim of the analysis is to compare his prison poetry records with their form in the two poetry collections mentioned above. Apart from poetry, the thesis also investigates the book of prison correspondence *Mezi nás prostřena now... (The Night Spread Between Us...)* and attempts to cover the complexity of Zahradníček's life and work.

OBSAH

ÚVOD	7
1 METODOLOGIE	8
2 ŽIVOT A DÍLO JANA ZAHRADNÍČKA.....	10
2.1 Život Jana Zahradníčka	10
2.2 Dílo Jana Zahradníčka	15
3 ANALÝZA SBÍRKY DŮM STRACH	18
3.1 Úvod	18
3.2 Kompozice a verš	18
3.3 Téma a motivy	19
3.4 Čas a prostor	22
3.5 Jazykové prostředky	24
4 ANALÝZA SBÍRKY ČTYŘI LÉTA	27
4.1 Úvod	27
4.2 Kompozice a verš	27
4.3 Téma a motivy	28
4.4 Čas a prostor	31
4.5 Jazyk a básnické prostředky	32
5 VERŠE: LEOPOLDOVSKÝ SEŠIT POEZIE	34
5.1 Úvod	34
5.2 Srovnání vězeňských zápisů s básněmi ve sbírkách.....	34
5.3 Konkrétní provedené změny.....	35
6 VĚZEŇSKÁ KORESPONDENCE	37
6.1 Uvedení do korespondence.....	37
6.2 Korespondence	37
ZÁVĚR.....	39
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	41
Primární literatura.....	41
Sekundární literatura.....	41
Internetové zdroje:	42

ÚVOD

Básník Jan Zahradníček je osobností, jejíž hlas měl být v padesátých letech komunisty umlčen vržením mezi čtyři stěny vězeňského prostoru. Tento hlas se však ani v absurdních podmínkách neodmlčel, ale naopak si hledal cestu ven, a tak jej dnes může zaslechnout každý, kdo má uši k slyšení. Smyslem mé bakalářské práce je vězeňská tvorba Jana Zahradníčka – zabývám se především básnickými sbírkami, jejichž tituly jsou *Dům strach* a *Čtyři léta*. Přihlížím rovněž ke knize *Verše: leopoldovský sešit poezie.*, v níž jsou zachyceny vězeňské básně v jejich původní podobě a po jejich následné rekonstrukci. Zaměřuji se taktéž na vězeňskou korespondenci, která zachycuje Zahradníčkovy vězeňské dopisy adresované jeho ženě. Tato korespondence vyšla pod titulem *Mezi nás prostřena noc...* Před samotnou analýzou stojí stručný vhled do Zahradníčkova života a jeho tvorby.

Zmíněné sbírky analyzuji dle strukturalistické metody, přičemž cílem mé práce je především vystihnout podstatné rysy obou sbírek. V analýze je kladen důraz především na tematicko-motivickou rovinu, ale také rovinu časoprostoru. Postupy, které byly při analyzování uplatněny, jsou popsány v následující kapitole.

1 METODOLOGIE

V následující kapitole nastíním celkovou podobu práce, shrnu část teoretickou a podrobně objasním postupy, které jsem uplatnila v části praktické.

První část práce je věnována osobnosti a životnímu příběhu Jana Zahradníčka. V první kapitole pracuji s různými publikacemi zachycujícími Zahradníčkův život. Jako stavební kámen pro tuto kapitolu mi posloužily především tituly *Byl básníkem! Život a dílo Jana Zahradníčka* od Radovana Zejdy a *Jan Zahradníček. Čtení o básníkovi z let 1930-1960* od Josefa Vojvodíka a Jana Wiendla. Ve druhé kapitole pak pracuji především s monografií o básnickém díle s názvem *Jan Zahradníček. Poezie a skutečnost existence* rovněž od Vojvodíka a Wiendla. Tato kapitola si klade za cíl postihnout základní rysy Zahradníčkovy tvorby a proměny jeho poetiky. Po těchto kapitolách již následuje část analytická, v níž rozebírám zmíněné sbírky, leopoldovský sešit a vězeňskou korespondenci.

Analýza básnických sbírek se v základu opírá o strukturalistickou metodu podloženou především studii Jana Mukařovského, který mluví o básnickém díle jako o díle, které „*tvorí strukturu, tj. celistvost, jejíž jednotlivé složky se stávají jednoznačnými teprve v souvislosti s ostatními, [...]*“¹ a dodává, že není možné pochopit význam jedné ze složek díla, pokud nepřihlédneme rovněž ke složkám ostatním. V rámci analýzy se proto soustředím na dílo v několika rovinách: kompozice a stavba verše, tematicko-motivická rovina, rovina času a prostoru a rovina jazyková.

První analyzovanou rovinou je rovina je kompoziční a veršová. V té ve stručnosti popisují celkovou kompozici každé ze sbírek, přičemž zároveň sleduji, jakým způsobem jsou řazeny verše a věty v nich obsažené. V této kapitole ukazují dva typy veršů, kterých Zahradníček užívá.

Prvním z nich je verš sylabotónický. Sylabotónický verš si všímá, kolik je ve verši slabik a jakým způsobem je umístěn přízvuk. Pravidelným uspořádáním pak vzniká určitý vzorec, o němž recipient soudí, že se bude opakovat – vzniká rytmický impuls. Druhým typem je verš volný. To je verš nemetrický – nevšímá si řazení slabik a jejich přízvuků, ale jiných složek, především intonace.²

Další rozebíranou rovinou je složka motivicko-tematická, na kterou je kladen v analýze největší důraz. V této kapitole definuji hlavní téma sbírek, přičemž na základě vymezení pojmů z *Lexikonu literárních pojmů* od Pavery a Všetického rozumím, že téma je „*obsahová a*

¹ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Lingvistika a poetika. IN MUKAŘOVSKÝ, Jan a HANA MUKAŘOVSKÁ. *Studie z poetiky*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982, s. 11-12.

² ČERVENKA, Miroslav, SGALLOVÁ, Květa a Jiří HOLÝ, ed. *Kapitoly o českém verši*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. Prameny k dějinám českého myšlení, s. 13-15.

*myšlenková stránka uměleckého díla v její obecné podobě; abstraktní představa o námětu, záměru a smyslu díla.*³ Jako hlavní téma v první analyzované sbírce – *Dům strach* – označuji pocit osamění, zatímco ve sbírce *Čtyři léta* označuji jako hlavní téma smrt dcer. Dále usiluji o zachycení podstatných motivů, přičemž se nesnažím pouze o jejich výčet, ale rovněž odhalení smyslu jejich užití. Pojem motiv je v zmíněném lexikonu definován jako „*tematická složka díla, která se už nedá dále dělit; je to nejmenší částička tematického materiálu, což ve skutečnosti znamená, že každá věta má svůj vlastní motiv.*“⁴ Při konfrontaci sbírek můžeme shledat, že vzhledem k odlišnému tématu se i motivy proměňují, nicméně určité okruhy motivů jsou společné pro obě sbírky, zejména motivy biblické a přírodní.

V další kapitole rozebírám rovinu času a prostoru, která je velmi podstatná. Vojvodík a Wiendl se ve své knize v rámci kapitoly s názvem Heterotopie nepopsatelných míst zabývají specifickostí tvoření ve vězení a říkají, že: „*Psaní v prostoru a psaní o prostoru se uskutečňuje vždy v poli napětí mezi afektem a literaturou jako místem „zprostornění“ (specializace) afektů.*“⁵ V případě Zahradníčkovy vězeňské poezie nelze nezohlednit fakt, že se skutečně ocital ve vězeňském prostoru, jež nám v básních důkladně popisuje. V kapitolách věnujícím se těmto rovinám se snažím zachytit čas, v němž se básnický subjekt ocitá, přičemž ve sbírce *Dům strach* se věnuji především biblickému prožívání času na pozadí žalárního bezčasí, ve sbírce *Čtyři léta* pak definuji čas, který je vyjádřen pomocí přírodních jevů. Dále se zaměřuji na popis vězeňského prostoru, který je zobrazován především ve sbírce *Dům strach* a který tvoří protiklad světu za zdmi žaláře.

Poslední kapitola analýzy se zabývá jazykovou stránkou básní. V této stručné kapitole věnuji pozornost charakteristice jazyka a základním básnickým prostředkům, které jsou ve sbírkách hojně užívány.

³ PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 349.

⁴ Tamtéž, s. 234.

⁵ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 285.

2 ŽIVOT A DÍLO JANA ZAHRADNÍČKA

2.1 Život Jana Zahradníčka

Básník Jan Zahradníček, syn Tomáše Zahradníčka z Mastníka a Antonie Lorencové z Krahulova, byl narozen 17. ledna 1905 jako dvanáctý z devatenácti dětí, nicméně pouze jako jeden ze sedmi se dožil dospělosti. Hned následující den po narození byl pokřtěn jmény Jan Alois.⁶

Podmínky pro žití byly Janovi ztíženy již od raného dětství, kdy jako dvouletý spadl ve stodole a následkem toho se u něj vyvinula kyfaskolióza, která měla za následek vytvoření tzv. plicního srdce. Není ovšem jisté, zda toto postižení bylo skutečně způsobeno pádem, neboť jím trpěla i Zahradníčkova neteř, která žádný podobný pád neprodělala. Nabízí se tedy možnost, že na rozvinutí postižení se podílela genetika.⁷

Nutno podotknout, že v dětství byl Jan ostatními vesnickými dětmi vždy kladně přijímán, i přes tento tělesný hendikep. Pro svůj smysl pro humor byl dokonce oblíben. V tomto období se s žádnými posměšky nesetkal.⁸ O Zahradníčkově vzhledu se vyjadřoval Zdeněk Kalista ve *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*: „*Jeho sražené tělo hrbáčka mi připomínalo – nevím proč – ledňáčka a jeho pohled, upjatě upřený do jakéhosi nepřítomného bodu, tento dojem jen zesiloval.*“⁹

V září roku 1911 Zahradníček započal školní docházku, kde se projevil mimo jiné jeho pěvecké a kreslířské kvality. Jeho vzorná školní docházka však trvala pouze tři roky, poté byla narušena první světovou válkou, kdy bylo nutno zapojit i dětskou pracovní sílu, aby se práce na venkově stala zvladatelnou.¹⁰

Po vychození obecné školy ve Starči se mělo Janovým osudovým řemeslem stát krejčovství. Traťový dozorce Čermák v něm však zřejmě spatřoval jiných kvalit, proto se rozhodl přimět rodiče, aby jej raději dali na studia. Po úspěšném složení zkoušek tak nastoupil Jan Zahradníček 16. září 1919 do třebíčského gymnázia, které bylo považováno za velmi prestižní.¹¹

Na gymnázium se Janovou vášní stala botanika, pročež se rozhodl zpracovat pod vedením svého profesora herbář, do nějž zahrnul různé rostlinstvo vyskytující se v okolí Mastníka. Tato vášně již Zahradníčkovi zůstala. Když se Mojmír Trávníček, znalec Zahradníčkových děl,

⁶ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 9.

⁷ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 20.

⁸ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 10.

⁹ KALISTA, Zdeněk. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Munchen: Obrys/Kontur - PmD, 1988, s. 12.

¹⁰ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 10-11.

¹¹ Tamtéž, s. 11-12.

rozhodl spočítat, kolik rostlinných názvů je v Zahradníčkově tvorbě obsažených, dostal se dokonce na číslo 145.¹²

Za podstatný milník v Janově studentském životě lze dále považovat únor roku 1922, v němž založili studenti vyššího gymnázia literární kroužek, který obvykle nepřijímal studenty z řad mladších gymnazistů. Jednou z výjimek se stal Jan, který posléze jako kvintán obohatil zpravodaj, který v rámci kroužku vycházel, o svůj vlastní příspěvek. Tím byla posměšná báseň na spolužáka, kterou nazval „Sulla, Čikováků pán“.¹³

První vážně míněné básně pak vyšly ve Studentském časopise v tomtéž roce. Jednalo se o básně „Slabému srdci“ a „Píseň mladého žebráka“. Již názvy vypovídají o Zahradníčkově nevyrovnanosti s postižením. Byly podepsány pseudonymem Chrysostom, VII. G, Třebíč. Po otištění těchto básní byl Březinou pozván na návštěvu, která se několikrát opakovala.¹⁴ Zahradníček byl však těmito návštěvami zklamán, Zdeňku Kalistovi se svěřil s dojmem, kterým na něj Březina působil – ve snaze potlačit v sobě projev maloměšťanství, docházelo u Březiny k určité přetvářce, díky které měl působit vznešeněji.¹⁵

Po dokončení gymnázia se rozhodl dále studovat, a to na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde byl roku 1926 imatrikulován. Přesun do hlavního města mu však příliš neprospěl, poprvé za svůj život zakoušel od ostatních nepříjemné poznámky mířené na jeho vzhled. Vyproštěním ze stavů smutku a nepřijetí mu bylo navázání významných přátelství – seznámil se s Josefem Knapem, zanedlouho také s Bedřichem Fučíkem a Janem Čepem. Nutné je zmínit rovněž setkání s Fučíkovou snoubenkou, Jitkou Skalákovou, kterou zahrnul i do své poezie. Celkově se Jan začal pohybovat mezi redaktory a autory revue Tvar, od podzimu 1927 se sám stal kmenovým autorem.¹⁶

Další důležitou životní volbou se pro Jana stalo rozhodnutí, že nebude pokračovat dále ve studiích. Namísto toho se na základě doporučení rozhodl, že se dá na dráhu knihovníka. Tato volba obnášela nutnost vykonání zkoušky, protože Jan v roce 1929 úspěšně vykonal nižší knihovnickou zkoušku a tím studia zakončil. Téhož roku mu bylo Josefem Florianem nabídnuto, aby společně s Vladimírem Průšou vedl sborník Archa. Průša ovšem roku 1930 zemřel, proto Jan tuto nabídku nepřijal. Téhož roku vykonal vyšší knihovnickou zkoušku.¹⁷

¹² ZAHRADNÍČEK, Jan Jakub. Vzpomínka na Jana Zahradníčka. In DOLEŽAL, Miloš, Jan WIENDL, Markéta. HEJKALOVÁ, et al. Spisovatelé za mřížemi. 1. vyd. [Plzeň]: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2017, s. 175-176.

¹³ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 12.

¹⁴ Tamtéž, s. 12-13.

¹⁵ KALISTA, Zdeněk. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. 1. vyd. München: Obrys/Kontur - PmD, 1988, s. 16-17.

¹⁶ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 16.

¹⁷ Tamtéž, s. 17-18.

Rok 1930 byl také velmi zásadním pro Zahradníčkovu tvorbu, neboť mu v tomto roce vyšla první básnická sbírka s titulem *Pokoušení smrti*. Zdrojem jeho obživy se stalo lektorství v nakladatelství Melantrich a překladatelství.¹⁸ Zajímavé je, že ještě téhož roku se Zahradníček o své první vydané sbírce v korespondenci s Františkem Halasem vyjádřil velmi negativním způsobem, vyslovil pochybnosti o jejích kvalitách, dokonce o samotném vydání. Dal najevo, že k ní nemá žádné osobní vazby.¹⁹

V dalších letech postupně Zahradníček pracoval na překladech a vydával další sbírky (tvorba Jana Zahradníčka bude součástí další kapitoly práce).

Neopomenutelným milníkem v Janově životě se stalo jeho ženění s Marií Bradáčovou. Šestého října 1945 natěšený Zahradníček v dopise srdečně zve na svou svatbu Františka Halase, přičemž slibuje dobrou zábavu garantovanou kvalitní společností a vínem.²⁰ Šestého října roku 1945 si tedy Jan Zahradníček vzal za ženu Marii Bradáčovou. Za své je prohlásil páter Petr Lekavý. V tomtéž roce se Zahradníček stal redaktorem Akordu.²¹ Marie Zahradníčková (Bradáčová) prozradila úsměvnou vzpomínku týkající se jejich svatby. Marie se obávala, když se o ni Jan ucházel, že ke svatbě nebude moci dojít, neboť její otec nepředpokládal, že se bude vdávat, a tak pro ni neměl věno. Marie proto pokládala za nutné oznámit tuto skutečnost Janovi, který tyto finanční pochybnosti okamžitě zavrhl se slovy: „*Prosím tě, nevykládej mně takový hlouposti, já nechcu podíl od tebe, já chcu tebe!*“²²

Rok 1945 – zdánlivě Zahradníčkův šťastný rok. Je plně zaměstnán, pracuje jako redaktor v Občanské tiskárně, řídí revue Akord, je čerstvě provdán za svou životní lásku, je rovněž velmi plodným na poli literatury. Na pozadí tohoto všeho je čtyřicátý pátý rok bohužel rokem, kdy se začínají v levicově orientovaných publikacích objevovat obvinění proti katolickým intelektuálům. A tak je Jan Zahradníček na začátku roku 1946 nejprve vyloučen ze Sdružení moravských spisovatelů v Brně, v roce 1947 je zrušen Akord a začátkem roku 1948 je vyloučen ze Syndikátu českých spisovatelů. Omezení gradují a spějí k nejhoršímu – únorovému převratu.²³

¹⁸ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 27.

¹⁹ ZAHRADNÍČEK, Jan a František HALAS, WIENDL, Jan a Jan KOMÁREK, ed. *Není dálky--: vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930-1949*. 1. vyd. V Praze: Paseka, 2003. Scholares, s. 7.

²⁰ Tamtéž, s. 96.

²¹ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 319.

²² Neznámí hrdinové: Žena básníka – Česká televize. Česká televize [online]. Copyright © [cit. 19. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10204458965-neznami-hrdinove/210452801390015-neznami-hrdinove-pohnute-osudy/>.

²³ ZAHRADNÍČEK, Jan Jakub. Vzpomínka na Jana Zahradníčka. In DOLEŽAL, Miloš, Jan WIENDL, Markéta HEJKALOVÁ, et al. *Spisovatelé za mřížemi*. 1. vyd. [Plzeň]: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2017, s. 177-178.

Kalista navštívil Zahradníčka v době, kdy byly tyto boje proti katolíkům v počátcích, a přestože o událostech příliš nehovořili, ale spíše diskutovali nad básněmi, na nichž pracují, Kalista ze Zahradníčka vycítil, že má neblahé tušení, strach, že to celé nedopadne dobře: „*A přece přes tuhle modlitbu jako by Zahradníček viděl něco, co se chystá víceméně osudem, co musí přijít, protože je tak v plánu Božím.*“²⁴

Rok 1948 ovšem přinesl i událost radostnou – do Zahradníčkovy rodiny se narodil první potomek, syn Jakub. Roku 1950 se pak narodila dcera Zdislava a dalšího roku 1951 dcera Klára. Klára se narodila přesně sedmnáct dní před tím, než jejího otce komunisté zatkli.²⁵

Státní bezpečnost zatkla Zahradníčka (po jednom neúspěšném pokusu předchozího dne, kdy nebyl doma) v ranních hodinách 13. června 1951. Součástí zatýkání bylo rovněž prohledávání domu, v němž se měly schovávat materiály protistátního charakteru. Nález byl ovšem nulový.²⁶ Marie Zahradníčková popsala, jak se tato rychlá, ač Zahradníčkem očekávaná událost v jejích očích odehrála. Bylo to v době, kdy prožívala šestinedělí po porodu Klárky, když pro Zahradníčka náhle přišli. Věnovala se právě vaření, když zazvonili. Poté, co jim otevřela dveře, vešli dovnitř a zase odešli, přičemž jejího muže vzali s sebou. Křížek, který vtiskl dětem na čelo, byl posledním gestem, kterým se rozloučil.²⁷

Druhého července 1952 proběhl v Brně v Kounicově paláci²⁸ vykonstruovaný proces, který je známý jako proces s tzv. zelenou internacionálou, který zahrnoval i případ Zahradníčkův.²⁹ Zdeněk Kalista vzpomínal na Zahradníčkův narušený zjev, když se s ním při procesu setkal: „*Byl krajně zdemolován. Působil dojmem chvějícího se listu, který každou chvíli nějaký závan větru může snést se stromu na zem.*“³⁰

V tomto procesu byla převaha katolíků, kteří bývají ve spisech ze soudního procesu nazýváni jako klerofašisté. Mimo katolicky orientované básníky zde ovšem byli přítomni také někteří literáti ruralistického zaměření. Cíl procesu byl jasný – zbavit se autorů, jejichž dílo nevyhovovalo režimu.³¹ Kromě tohoto procesu proběhl ještě jeden v Praze. V pražském procesu byl Státní bezpečností označena jako vůdčí organizace skupina kolem Kostohryze, na

²⁴ KALISTA, Zdeněk. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. 1. vyd. München: Obrys/Kontur - PmD, 1988, s. 19.

²⁵ ZAHRADNÍČEK, Jan Jakub. Vzpomínka na Jana Zahradníčka. In DOLEŽAL, Miloš, Jan WIENDL, Markéta HEJKALOVÁ, et al. *Spisovatelé za mřížemi*. 1. vyd. [Plzeň]: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2017, s. 178.

²⁶ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 127.

²⁷ GÁLIS, Radek. Udělal křížek dětem a odvedli ho... - Českobudějovický deník. Českobudějovický deník – informace, které jsou vám nejbliž [online]. Copyright © [cit. 11. 10. 2010]. Dostupné z: https://ceskobudejovicky.denik.cz/kultura_region/udelal-krizek-detem-a-odvedli-ho20101011.html.

²⁸ Dnešní sídlo Ústavního soudu.

²⁹ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 475.

³⁰ KALISTA, Zdeněk. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. 1. vyd. München: Obrys/Kontur - PmD, 1988, s. 25.

³¹ DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě: z politických procesů 1952-1953*. Třebíč: Tempo, 2002. Fakta (Tempo), s. 56.

Moravě měl být vedoucím Prokůpek. Žaloba a následné rozsudky byly odůvodněny tím, že jsou skupiny spojeny s Vatikánem, poté se Zelenou internacionálou.³² Jan Zahradníček byl při tomto procesu odsouzen k třinácti letům těžkého žaláře, přičemž vystřídal několik věznic – v Brně na Cejlu, ve Znojmě, v Praze – v Bartolomějské ulici a na Pankráci, na Mírově a v Leopoldově.³³

Po dobu Zahradníčkova věznění jeho žena Marie neúnavně zasílala dopisy, v nichž vyjadřovala prosby na Zahradníčkovo propuštění či alespoň zmírnění trestu. V dopisech zmiňovala Zahradníčkův zdravotní stav, ale rovněž situaci, do níž byla postavena ona sama – zůstala sama se třemi dětmi. Její prosby nebyly vyslyšeny. Zahradníček se dostal domů jen na krátkou chvíli v roce 1956, kdy došlo u Zahradníčků k rodinné tragédii, při níž se Marie s dcerami otrávil houbami, přičemž tuto otravu přežila jen Marie. Zahradníček byl propuštěn pouze na jejich pohřeb, pak se musel do vězení vrátit. Prosby Marie Zahradníčkové o propuštění manžela zůstaly, i přes jejich četnost, nevyslyšeny.³⁴ V tomtéž roce, kdy se rodina otrávil, byl však Zahradníčkův trest snížen z 13 let na 9 let, a to zásluhou Seiferta, který se za to opakovaně přimlouval u prezidenta Zápotockého.³⁵

Radostnou událostí v celém tom neštěstí se pak pro rodinu Zahradníčků stal moment, kdy se jim prvního června roku 1957 narodila holčička, Marie Štěpánka. Pokřtil ji Jakub Deml.³⁶ V zimě roku 1960 byl Zahradníček předvolán k výslechu a 31. března bylo rozhodnuto Ústřední komisí v Praze, že bude propuštěn na základě amnestie prezidenta republiky.³⁷ Marie Zahradníčková vzpomínala na prostý příchod manžela z vězení: „*Otevřela se vrátka a manžel přišel. Povídá: Pustili mě, tak jsem šel za vámi.*“³⁸

Nelze nezmínit Zahradníčkovu reflexi vězeňských let, kterou můžeme číst v jeho deníkovém zápise ze 4. června, v němž vyjadřuje, že roky strávené ve vězení přijímá jako neoddelitelnou součást jeho života a že jich nelituje: „*Kdyby mi někdo nabízel, že mohu těch devět let svého života vyškrtnout a být takový, jaký jsem byl předtím, myslím, že bych odmítl,*

³² KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2001. Poznávání komunistické minulosti, s. 159.

³³ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 475.

³⁴ BAUER, Michal. Jan Zahradníček v době kolektivní paměti. KUBÍČEK, Tomáš a Jan WIENDL, ed. *Víra a výraz: sborník z konference "--bývalo u mne zotvíráno--" : východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století : (Brno 7-9/4 2005)*. 1. vyd. Brno: Host, 2005, s. 60-66.

³⁵ FUČÍK, Bedřich. Ediční poznámka. In Zahradníček, Jan. *Čtyři léta*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1969. Klub přátel poezie (Československý spisovatel), s. 107.

³⁶ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, eds. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 487.

³⁷ ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. 1. vyd. Tišnov: Sursum, 2004, s. 161.

³⁸ GÁLIS, Radek. Udělal křížek dětem a odvedli ho... - Českobudějovický deník. Českobudějovický deník – informace, které jsou vám nejbliž [online]. Copyright © [cit. 11. 10. 2010]. Dostupné z: https://ceskobudejovicky.denik.cz/kultura_region/udelal-krizek-detem-a-odvedli-ho20101011.html.

*protože bych nechtěl za žádnou cenu už být takovým člověkem, jakým jsem byl před svým uvězněním.*³⁹

Radostný okamžik znovunabyté svobody brzy nahradily vyčerpanost a zhoršující se nemoc srdce, kterou Zahradníček celý život trpěl. Zemřel při převozu do třebičské nemocnice 7. října roku 1960. Hned dva dny nato se konal v Uhřínově pohřeb. Jan Jakub Zahradníček, jeho syn, ve vzpomínce uvádí slova Stanislava Vodičky, přítele Jakuba Demla, v nichž Vodička popisuje dialog, který vedli s Demlem čerstvě po Zahradníčkově pohřbu. Jakub Deml v něm označil smrt Jana Zahradníčka za smrt největšího katolického básníka.⁴⁰

2.2 Dílo Jana Zahradníčka

Jan Zahradníček vstoupil na literární pole debutem *Pokušení smrti*, který vyšel roku 1930. Jak je patrné již z názvu, básník zde vede neustálý dialog se smrtí, která je zobrazována jako všudypřítomná, prostupuje jak krajinou, tak tělem, je nemožné se jí vyhnout a nepocítovat její konstantní přítomnost. Zásadním pocitem sbírky se stává bolest, která je ale jistým způsobem osvobozující.⁴¹ Sbíрка obsahuje prvky dekadence, setkáváme se zde se smrtí, jež je definována jako rozklad. Zmar a rozklad – to jsou zdroje básníkovy fascinace. V té době vychází rovněž sbírka *Kohout plaší smrt* od F. Halase a *Triumf smrti* od Holana. Společným jmenovatelem těchto tří sbírek je především odvrát od hravosti poetismu.⁴²

Hned další rok poté, na podzim roku 1931, vychází druhá sbírka – *Návrat*. Přestože kritici se k ní vyjadřovali poměrně pozitivně, Zahradníček ji, stejně jako *Pokušení smrti*, olitoval, což můžeme číst v dopise Janu Čepovi z roku 1943. Poetika *Návratu* navazuje na *Pokušení smrti*, nicméně pocity zmaru, zhnusení apod. již nejsou přítomné. Naopak je ze sbírky cítit nalezení jistého klidu.⁴³

V září roku 1933 vychází sbírka *Jeřáby*, která představuje výrazné odchylení od sbírek předchozích. Rozdíl spočívá především v přijetí životní disharmonie, bez níž není možné dojít nakonec hluboké harmonie. Pesimistické emoce předchozích sbírek v *Jeřábech* tedy nemizí, spíše získávají smysl.⁴⁴

³⁹ BEDNÁŘOVÁ, Jitka. Vězeňská milostná korespondence Jana Zahradníčka. KUBÍČEK, Tomáš a Jan WIENDL, ed. *Vira a výraz: sborník z konference "--bývalo u mne zotvíráno--": východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století* : (Brno 7-9/4 2005). 1. vyd. Brno: Host, 2005, s. 75.

⁴⁰ ZAHRADNÍČEK, Jan Jakub. Vzpomínka na Jana Zahradníčka. In DOLEŽAL, Miloš, Jan WIENDL, Markéta HEJKALOVÁ, et al. Spisovatelé za mřížemi. [Plzeň]: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2017, s. 180.

⁴¹ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 53-57.

⁴² MERHAUT, Luboš a kol. Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4/II U–Ž, Dodatky A–Ř. Praha, Nakladatelství Academia, 2008, s. 1662.

⁴³ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 79-80.

⁴⁴ Tamtéž, s. 95-96.

Roku 1935 vychází sbírka *Žíznivé léto* a roku 1937 sbírka *Pozdravení slunci*. Vývoj, který bylo možno zaznamenat u *Jeřábů*, v těchto sbírkách vrcholí.⁴⁵ Sbírky jsou propleteny především elementem žáru, sluncem, toho si můžeme všimnout již z názvů. Oheň představuje element, který dokáže ničit – tomu je básník vystavován. Současně však síla tohoto živlu představuje sílu jeho slova.⁴⁶

Jeřáby, *Žíznivé léto*, *Pozdravení slunci* – v těchto třech skladbách je zaznamatelná změna oproti tvorbě předchozí. Básník již nevzývá smrt, jako tomu bylo předtím, ale nechává do své uzavřenosti a samoty prostupovat život a vše, co je jeho součástí. Básník již netouží žít od světa oddělen, naopak hledá smysl bytí ve společenství.⁴⁷

Pátá sbírka, *Korouhve*, vychází roku 1940. Přestože již ve 30. letech se u básníka projevují jisté předtuchy války, jde o první válkou tematizovanou sbírku. Básnickou sbírku tvoří tři oddíly, přičemž na jejím konci jsou umístěny básně, které jsou věnovány patronům české země a jejím světcům – sv. Vojtěchovi, sv. Prokopovi, sv. Janu Nepomuckému, Cyrilu a Metodějovi. Rozsáhlé básně obracející se ke světům – tento typ básně se stává novým typem Zahradníčkovy tvorby. Vložená víra v národ protkaná charakterem posvátna se v té době projevovala i v jiných Zahradníčkových publikacích.⁴⁸

Další sbírka, *Pod bičem milostným*, vydaná roku 1944, je z velké části lyrika s milostným charakterem. Podkladem pro tyto básně mu byl vztah s jeho budoucí ženou Marií. Nutno ovšem podotknout, že zde nejde o případ, kdy by básníkovi prostor milostné lyriky sloužil jako prostor, kam může unikat před světem, který se otrásá válkou. Ráz milostné lyriky básníkovi nezabraňoval vměstnat do veršů dobové události, které s milostnými verši propojuje. Pozornosti Zahradníčkových čtenářů rovněž neunikla změna výrazu, která se v této sbírce realizuje. Nesetkáváme se zde s již zmíněným patosem a sdělení se realizuje věcnější formou.⁴⁹

Poslední sbírkou s válečnou tematikou stala sbírka *Stará země*, která vyšla roku 1946 s podtitulem *Básně z let 1940-1945*. Do *Staré země* se promítají dobové události, vyrovnávání se s terorem. Součástí *Staré země* se staly dva texty, které byly posléze vydány samostatně – jednalo se o texty *Národ a Žalm roku dvaadvacátého*. *Žalm roku dvaadvacátého* představuje reakci na drakonickou nacistickou odvetu za atentát na Heydricha, který se odehrál téhož roku. Skladba samostatně vyšla v říjnu roku 1945, o její vydání se zasloužil Zahradníčkův přítel Jan

⁴⁵ Tamtéž, s. 129.

⁴⁶ Tamtéž, s. 137-138.

⁴⁷ MERHAUT, Luboš a kol. Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4/II U–Ž, Dodatky A–Ř. Praha, Nakladatelství Academia, 2008, s. 1662.

⁴⁸ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 180-181.

⁴⁹ Tamtéž, s. 207-208.

Jelínek. V *Žalmu roku dvačtyřicátého* je vyjadřována snaha pochopit smysl krutosti Heydrichiády, jde o bezprostřední reakci na aktuální událost.⁵⁰

Roku 1947 pak vychází básnická skladba *La Salleta*, která je věnována Jakubu Demlovi. Skladba odkazuje k mariánskému zjevení na hoře La Salleta v grenobelských Alpách. Ladění sbírky bylo v rozporu s komunistickou vizí pokroku, neboť nebylo pozitivní, nebyla v ní nebyla vyjádřena radost ze získané svobody.⁵¹

Další sbírka, *Rouška Veroničina*, vyšla jako soukromý tisk Pavla Parmy ve Frenštátu pod Radhoštěm roku 1949. V *Roušce Veroničině* se básník zabývá krizí, kterou zapříčinily tragické historické události. V té souvislosti řeší otázku lidství, otázku odpovědnosti.⁵²

Znamení moci – text, který byl dokončen těsně před tím, než Zahradníčka zatkli a odsoudili. Skladba byla v úplnosti vydána zásluhou Bedřicha Fučíka v roce 1968. Dílo velice dobře vystihuje charakter 40. a 50. let. Obrazy, které zde Zahradníček užívá, jsou dokladem tíživého strachu, který byl v těchto letech v lidech obsažen.⁵³ Je to skladba, která má sedm dílů, v nichž je zobrazován svět, který ztratil řád a tradici metafyzického charakteru. Člověk je zde básníkem vrhán do kruhu, který značí izolovanost a marnost pohybu. V některých pasážích skladby je zobrazováno město ve své zničující podobě, je místem prázdnoty, nemoci.⁵⁴

Výsledkem Zahradníčkovy vězeňské tvorby jsou dvě sbírky – *Dům Strach* a *Čtyři léta*. Sbírkou *Dům strach* vyšla v roce 1981 a obsahuje verše z let 1951–1956. Sbírkou *Čtyři léta* vyšla již v roce 1969, nicméně básně v ní obsažené vznikaly později než ve sbírce první, a to v letech 1956–1960. Specifičnost těchto sbírek je dána už jen podmínkami, v nichž vznikaly – na rozdíl od některých básníků či umělců, kteří hrůzou nacistických a komunistických vězení oněměli, Zahradníček pod tíhou drastické životní situace navazuje na svou poetiku, v níž nalézají nové principy.⁵⁵

⁵⁰ Tamtéž s. 222-223.

⁵¹ Tamtéž s. 229-240.

⁵² Tamtéž, s. 254.

⁵³ HANUŠ, Jiří. Drama dějin v díle Jana Zahradníčka. KUBÍČEK, Tomáš a Jan WIENDL, ed. *Víra a výraz: sborník z konference "--bývalo u mne zotviráno--": východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století : (Brno 7-9/4 2005)*. 1. vyd. Brno: Host, 2005, s. 34-35.

⁵⁴ TRÁVNÍČEK, J. Zahradníčkovo to, co se „nic“ nazývá. Tvar: Ročník 2/1991, číslo 27, strana 6. In: Ústav pro českou literaturu: Digitalizovaný archiv časopisů [online]. [cit. 2020-07-29]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Tvar/2.1991/27/6.png>.

⁵⁵ VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 283-284.

3 ANALÝZA SBÍRKY DŮM STRACH

3.1 Úvod

Básnická sbírka *Dům strach* poprvé vyšla roku 1981 v exilovém nakladatelství manželů Škvoreckých – Sixty-Eight Publishers. Jako podklad k prvnímu vydání sbírky *Dům strach* posloužil opis pankráckého konvolutu, který se dostal zásluhou Knapa a Křeliny do Památníku národního písemnictví. Další vydání, pouze menšího formátu, vydalo exilové nakladatelství Rozmluvy v roce 1986. Básně této sbírky byly zachráněny díky vězeňskému dozorcí Václavu Syslovi, který je, na základě Zahradníčkova přání, uchoval – nejprve ve vězeňské tiskárně, poté je zakopal do země na pozemku své chatky v Posázaví a vykopal je 30. března 1968. Editorem obou vězeňských sbírek se později stal Bedřich Fučík, který vybral i jejich tituly.⁵⁶

3.2 Kompozice a verš

Sbírku *Dům strach* tvoří 40 básní, které, na rozdíl od sbírky *Čtyři léta*, nejsou vyděleny pod jednotlivé oddíly. Rozsah jednotlivých skladeb je různý, nicméně převažují skladby rozsáhlejšího charakteru, v některých případech rozdělené do více částí – tak je tomu v básních *Dům strach*, *Procházka po cele*, *Žalm* a *Pozdrav*.

Jak již zmínila metodologická kapitola, ve sbírkách je užíván jak verš sylabotónický, tak verš volný. V této sbírce je ale výskyt básní metrických spíše ojedinělý, jejich četnější výskyt lze zaznamenat ve sbírce *Čtyři léta*. Jako příklad básně se sylabotónickým veršem uvádím báseň *Dceři*: „*Zas kladu si tvou hlavu na rameno / a kolem krku cítím ruce tvé, / zas držím tě a říkám si tvé jméno, / zatímco hledím do tmy zářivé.*“⁵⁷ Je to báseň o třech slokách, z nichž každá obsahuje čtyři verše. V každém z těchto čtyř veršů se střídají slabiky o počtu 11-10-11-10, až na výjimku v posledním verši první sloky, který obsahuje slabik 6. Rým, který se zde vyskytuje, má schéma A-B-A-B, je tedy střídavý.

Na rozdíl od sbírky *Čtyři léta*, v této sbírce nebývají do volně členěných veršů příliš často vměstnány hluboké obrazy, často vystavěné z přírodních motivů a intenzivně působící na obrazotvornost, ale charakter zdejších volných veršů spíše budí pocity neklidu a úzkosti: „*Na jaké úbytě ducha to hynem zde. / Jak potměšile si měří nás / ty příšerky součků na podlaze žalární / naše stráž ustavičná / zde na dně potopy, na dně všeho, / zatímco ty tam na druhé strašně strachu / věci máš kolem sebe, jak doma jsou. Nicméně / stejný tlak úzkosti očišťovací*“⁵⁸

⁵⁶ DOLEŽAL, Miloš. Doslov. In ZAHRADNÍČEK, Jan. *Dům strach*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2015. Verše (Vyšehrad), s. 111-114.

⁵⁷ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Dům Strach*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2015. Verše (Vyšehrad), s. 67.

⁵⁸ Tamtéž, s. 69.

Co se týče vět ve verších, často dochází k neobvyklé strukturovanosti. V některých básních jsou např. slova vyčleněna na pozici samostatného verše, přestože se navazují na verš předchozí „*Mijíme se jako dva mraky, mezi nimiž blesk / nepřeskočil.*“⁵⁹ V jiných se setkáváme s ukončením sdělení pomocí tečky a začátkem nového v rámci jednoho verše: „*Nebesa plná zvonů. / To andělé prozpěvují. Svítá, / ačkoli večer. / Radujme se. Pán blízko jest.*“⁶⁰

3.3 Téma a motivy

„*V této hodině konců a v této hodině začátků,
v tom zoufalství plném naděje
odtržen ode všeho, co mi přirostlo k srdci,
já s Kristem jsem.*“⁶¹

Hlavním tématem sbírky je pocit osamění, v němž básník prožívá svůj vlastní kříž, ovšem s vědomím, že tento kříž není jen nástrojem mučícím, ale především je nástrojem vykoupení. Můžeme zde zachytit mimo projevené osobní bolesti rovněž všeobecnou bolest, básnický subjekt vyjadřuje neschopnost pochopit tragédii celé situace: „*Co se to stalo / mezi hvězdami, mezi lidmi, / jaký průvan surové nezbytnosti tě odvál / daleko od mých očí*“⁶².

Úvodní verše kapitoly značí dvě roviny, v nichž se hlavní téma realizuje – jednou z nich je fyzická osamělost, druhou lze nazvat samotu, jež je konstantně prostupována přítomností Boha, který sestupuje k básníkovi až na dno věžeňského prostoru.

Sbírka *Dům strach* je niterné svědectví člověka, který se i v té nejkrajnější životní situaci opírá o naději. A to je motiv, který prostupuje celou sbírkou. Nejde ovšem o nějakou povrchní naději pramenící z šance, že se náhle něco změní, jde o naději transcendentního charakteru, o neměnnou naději v Bohu, která je v hloubi básnickovy duše zakořeněna i v momentech největšího zoufalství: „*Tak naděje blíží se. Naděje země této. / On Utěš. On Zažeň. On meč. Korouhev milénia.*“⁶³

Další z motivů podobného charakteru je motiv radosti. Opět jde o stav, kterého není docíleno nějakým vnějším faktorem ze zdejšího světa, který náhle pohnul básníkem, nýbrž jde o radost, která je výsledkem náhledu na život z perspektivy jeho přesahu: „*Je radost, je radost, je radost / i tady dole, kde žal světa dno má. / I mezi tím smutným nábytkem věžeňským / ze*

⁵⁹ Tamtéž, s. 15.

⁶⁰ Tamtéž, s. 70.

⁶¹ Tamtéž, s. 87.

⁶² Tamtéž, s. 71.

⁶³ Tamtéž, s. 75.

*dřeva getsemanského.*⁶⁴ Zde stojí vedle motivu radosti další silný motiv, a to motiv getsemanského dřeva, který odkazuje ke Getsemanské zahradě, v níž Ježíš prožíval muka před svým ukřižováním. Tyto motivy nestojí vedle sebe, aby vynikal kontrast mezi nimi, naopak. Vsazením motivu radosti do hlubokého utrpení je vyjádřeno, že radost utrpením nekončí, nýbrž že radost je obsažena i v utrpení, které nikdy nemá takovou moc, aby věčnou radost přebilo.

Biblickými motivy je sbírka skutečně přesycena. Nejdůležitějším biblickým motivem sbírky je samotný kříž – nástroj vykoupení. Je mu věnována celá jedna rozsáhlá skladba, která je pojmenována *Uctívání kříže*. Kříž je zde představován ve své velikosti a schopnosti rozprostřít se bez rozdílu po celém světě a celý ho nekompromisně sjednotit, bez ohledu na národnost či vyznání. Je zde představen obrazy, z nichž číší jeho mohutnost, schopnost absolutního rozpětí: „*A kříž roste, kříž roste / kříž roste svůj dlouhý stín prostíraje / přes pevniny. Přes oceány. Přes hlavy národů.*“⁶⁵ Ve verších pozorujeme gradaci, která se podílí na utváření obrazu mohutného kříže a jeho spásné síle. Síla kříže ale nespočívá pouze v jeho velikosti, která přesahuje svět, ale rovněž se projevuje v drobných gestech prováděných obyčejnými lidmi: „*A potopit nemůže se. A zachránit nemůže se, / leda jím, / tím drobným křížem, jež matka dělá / dítěti večer před spaním.*“⁶⁶ Básnický subjekt také mluví o kříži, jehož tvar v určitých gestech napodobujeme svými těly – je tedy naprosto nedílnou součástí života člověka, obaluje celé žití. Kříž, symbol utrpení, které s sebou přináší spásu, je právě tou odpovědí, díky které básnický subjekt spatřuje smysl v dění jinak absolutně nesmyslném: „*Jak je to kruté s Kristem být. Jak sladké...*“⁶⁷

Dalším motivem kříže je motiv číhošťského kříže, který odkazuje na reálnou událost – případ Josefa Toufara, vězněného faráře, který se stal obětí StB kvůli tzv. „číhošťskému zázraku“, při kterém došlo k náhlému vychýlení kříže. Básník zde vychýlení kříže interpretuje jako Boží reakci na absurdnost dění: „*Ale dokud takové domy, takové hrozná domy / budou stát v našich ulicích, v našich městech, / vychýlen úpěnlivě tak zůstane / Kříž Číhošťský*“⁶⁸ – básník popisuje vychýlení kříže jako *úpěnlivé*, z čehož pozorovat naléhavost tohoto Božího vzkazu, či spíše výkřiku. Zajímavé je, že básník popisuje kříž, který vychýlen zůstane, čímž vyslovuje, že tento zoufalý Boží výkřik bude provázet všechny katastrofální události a „odmlčí se“, tedy dostane se zpět do stabilní pozice teprve tehdy, až k nim nebude docházet. Motiv číhošťského kříže se vyskytuje také v již zmíněné básni *Uctívání kříže*: „*Ale co se to s tebou stalo v Číhošti?*“

⁶⁴ Tamtéž, s. 8.

⁶⁵ Tamtéž, s. 86.

⁶⁶ Tamtéž, s. 86.

⁶⁷ Tamtéž, s. 88.

⁶⁸ Tamtéž, s. 28.

/ jako rubáše ždímané v brodech žalu / zkrouceno dřevo kmene tvého / tím vychýlením tak náhlým, tak úpěnlivým / z propasti nahoře do propasti dole. // Takové gesto Boží / jež rozčíslo nebe smutných časů, nechávajíc dál vlašné vlašnými, / netečné netečnými / a jen pár srdcí za svědky vzalo si, jak s rukama rozpřaženými prudce se potápíš / v prohlubeň běd našich, ty muži bědy, / a chceš nás obejmout, chceš nás ochránit...“⁶⁹ Obraz kříže, který se prudce potápí s námi, vykládá Boží účast na lidském neštěstí. Poslední verš pak definuje Boží lásku k člověku, která nesnese pohled na lidskou bídu. Motiv číhošťského kříže se už v poezii Zahradníčka objevil dříve, konkrétně ve skladbě *Znamení moci*.

Dále můžeme ve sbírce zachytit motivy přírodní, které zde fungují jako odpovídající živé subjekty – rovněž vyjadřují nesouhlas s děním, jehož hrůza je tak mohutná, že dopadá na celý svět. Tento jev, kdy příroda vyjadřuje nespokojenost, se vyskytuje například v básni *Kněží v žalářích*: „*I sláma si stěžuje. I sláma – suše a tence: / Kolébaly ji rozlohy nedozírné. Skřivani. Modro. [...] Ted’ svlečena z všeho. Žal slamníků žalárních úděl / její.*“⁷⁰ Básnický subjekt svým zaměřením na slámu, zdánlivě nepodstatný, drobný motiv, vyjadřuje, že jakékoli dění na světě má dopad na celý jeho obraz.

Ještě expresivněji je výkřik přírody vyjádřen v básni *Procházka po cele: Je to protest. Zem duní. Je to protest. Zem naslouchá, / jak vydupávají svou svobodu z nesvobody*,⁷¹. Motiv země, která duní, apeluje svou dynamičností na nutnost změny. Toto vyjádření nutnosti změny, nemožnosti setrvat v ničivém, nehumánním režimu, můžeme spatřit rovněž v básni *Dům strach*: „*Pád – jediný úkon přirozený, jenž zbývá tu. / Jediná možná bohopocta těchto míst prokletých.*“⁷²

A jako poslední z příkladů, na nichž lze demonstrovat motiv země, která pod tíhou událostí pozvedá hlas k nářku, uvádím *Bratislavskou ulici*: „*Slyšíš zem nářikat. / Očekávala jemnější dotek.*“⁷³ Můžeme si tedy povšimnout, že hlas přírody je zde vyjádřen několika způsoby, ve výše uvedených příkladech se setkáváme se stížností, dunění, nářkem – projev země je velmi intenzivní.

Ve sbírce se také nacházejí básně, v nichž se básnický subjekt se steskem obrací k rodině. Jedna z nich je pojmenována *Dceři*. V ní je vyjádřena fyzická vzdálenost, dálka, která ale nemá moc oddělit spojení mezi otcem a dítětem, a tak přestože se nacházejí na jiném místě, básník se v mysli obrací k dceři v tak živé představě, že její přítomnost je zahrnuta v jeho žalární

⁶⁹ Tamtéž, s. 89.

⁷⁰ Tamtéž, s. 22.

⁷¹ Tamtéž, s. 32.

⁷² Tamtéž, s. 28.

⁷³ Tamtéž, s. 31.

samotě: „*Daleký svět a dveři kolikero / od sebe krutě oddělují nás. / Jsi za lesy a jsi zde se mnou, dcero, / v ten žalární zlý čas.*“⁷⁴ Podobného ladění je báseň *Dopis ženě*: „*Nevíš, kde jsem, a já zatím tak blízko. / Div neslyším, jak přecházíš tiše*“⁷⁵. Zajímavá je obrazotvornost básnickovy mysli, která je schopna vytvářet obrazy natolik živé, že se básník cítí skutečně obklopen milovanými, přestože dlí v samotě.

Ve sbírce je obsaženo také téma odlidštění. Vyskytuje se zde motiv masek: „*Jen masky nic netuší. Usmívají se nejasně*“⁷⁶ – takto jsou zde popisováni vyslychající. Gesta a činy, kterých se dopouštějí, jako by jim braly jejich lidskou identitu, a tak je jim propůjčována maska, která tvoří jejich novou identitu. Maska také symbolizuje zaslepení, je to objekt, který do jisté míry zaclání vidění, proto jsou zde popisovány masky, které „*nic netuší*“ – jejich zlé činy pramení z určitého nevědomosti.

3.4 Čas a prostor

„*Jiný čas,
jiná gravitace a jiný prostor
nás obklopují v tom domě výslechu,
jenž je a není.*“⁷⁷

Čas, stejně jako prostor, je důležitou složkou, neboť není zachycen ve svém přirozeném plynutí. Zatímco svět venku zachovává své plynutí času, konstantně se hýbe a transformuje, básník je vržen mezi čtyři stěny žaláře, kde jedinou skutečnou hybnou silou je jeho mysl, do níž vstupují živé asociace, vize, vzpomínky na milované blízké. Z tohoto hlediska je možné zachytit zde čas dvojího typu. Prvním typem je čas hybný, který přirozeně plyne ve světě mimo prostor věznění: „*Stojíme v šeru. Tam venku hodina dvanáctá / městem kráčí. Zvon zní.*“⁷⁸ Druhým typem je čas žalární, který není měřen klasickým způsobem, ale je přirovnáván k času biblickému. Na několika místech sbírky se můžeme setkat s přirovnáním k biblické události, čímž vzniká paralela mezi biblickým příběhem a příběhem vězeňským. V jistém smyslu lze říct, že se básník se ocitá v temnotě žaláře, kde si na vlastní kůži prožívá svůj biblický příběh.

Tento jev, kdy se prolíná příběh básnického subjektu s příběhem biblickým, můžeme zachytit v básni *Dům strach*: „*Tak začíná / Hodina Bičování. Zde slova / nemají smyslu. Zde o*

⁷⁴ Tamtéž, s. 67.

⁷⁵ Tamtéž, s. 80.

⁷⁶ Tamtéž, s. 28.

⁷⁷ Tamtéž, s. 27.

⁷⁸ Tamtéž, s. 22.

*barvách / hovoří slepí.*⁷⁹ Zde se setkáváme s výrazem Hodina Bičování, přičemž básník užívá v obou slovech velké počáteční písmeno, patrně aby na ně položil větší důraz. Onou hodinou bičování básník míní výslech, kterému jsou vězni podrobováni. Tento odkaz se vztahuje k biblickému času, kdy je Kristus surově bičován před tím, než má být ukřižován, je to tedy čas vyjadřující obrovskou bolest a trápení.

Další z básní, na níž lze definovaný jev demonstrovat, je báseň *Velikonoční*. V té je časovým bodem Bílá sobota, tedy čas, kdy Kristus vstal z mrtvých. Tato radostná zvěst proniká až do hlubin žaláře: „*Kříž prázdný. Uvěřil jsem. V tmě hodiny třetí / já bédný vězeň rty zsinale slyšel jsem zaúpěti / své jméno. Aleluja, Kříž prázdný, hrob dokořán.*“⁸⁰ Verše hovoří o zbědovaném vězni, který náhle ze tmy uslyšel Boží volání, z čehož vyplývá, že síla velikonočního poselství prostupuje všemi prostory, má moc najít každého člověka a sdělit mu radostnou zvěst. Zajímavý je paradox, který v básni vzniká. Zatímco zchátralý vězeň má uši k slyšení tohoto poselství, svět se jeví jako netečný: „*Jenom svět neslyší. Svět slyšet nechce. / Do písku hlavu strká pštros ubohý / před tím světlem, / před tou vichřicí světla, jež lomcuje mřížím mou, / pod níž ležím a naslouchám.*“⁸¹

Dalším biblickým časem, do něhož se básnický subjekt ponořuje, je Velký pátek, konkrétně čas po snímání Krista z kříže, tedy čas, kdy je Kristus mrtev a má být uložen do hrobu. Tato chvíle má sama o sobě charakter vyčkávání, ticha po katastrofě: „*Je po Snímání. / Tmy převalují se u pat jeho, / tmy velkopáteční, jež přečkají historii.*“⁸² V rámci téže básně se v dalších verších přesouváme ještě před samotné ukřižování, přímo na místo činu: „*Je pátek. Stojím na Kalvárii sám se svým Spasitelem, / a všechno jako by přešlo a jako by nastat mělo.*“⁸³ Básnický subjekt se stává součástí Kristova příběhu, prožívá s ním stav před ukřižováním.

Za pozornost stojí další verše téže básně, ve kterých je dokonale vyjádřena ona paralela mezi biblickým a žalářním časem: „*Letopočet zároveň začíná a zároveň končí se / a všechno je teď, / a všechno je zde, v tom zkřížení břevn dvou, / v té cele plné míst vytlačených / předchůdci mými, / plné pozůstalosti starých stesků, jež zdědil jsem.*“⁸⁴ Zde je vyjeven nejpodstatnější moment. Tím je moment Kristovy smrti na kříži – láme se letopočet a smrt je vykoupena životem věčným.

V následujících odstavcích zaměřím svou pozornost na popis prostoru. Jak již napověděla kapitola o metodologii, setkáváme se s prostorem, v němž dlí básnický subjekt –

⁷⁹ Tamtéž, s. 26.

⁸⁰ Tamtéž, s. 38.

⁸¹ Tamtéž, s. 38.

⁸² Tamtéž, s. 85.

⁸³ Tamtéž, s. 87.

⁸⁴ Tamtéž, s. 87.

prostorem žalárním, a s prostorem světa venku, který jako by byl definitivně oddělený od žaláře. Tyto dva prostory stojí ve vzájemném kontrastu, což je znatelné již v první básni: „*A zatímco venku s hedvábnou vláčností / přelévají se vlny trav, réva kvete, /.../ Je radost, je radost, je radost / i tady dole, kde žal světa dno má.*“⁸⁵

Žalární prostor je v básních vždy popisován jako prostor *dole* či různými ekvivalenty tohoto výrazu: „*naslouchají / jako já z hlubin žaláře svého a nemocní v nemocnicích*“⁸⁶ – vedle pojmu *hlubina*, který udává směr dolů, zde stojí rovněž pojem *výše*, ve které se nachází Bůh: „*A všude kolem břemena odloživše teď živí spí / tváří k nebi. A Jezulátko, jež drží v dlani svět, / z výše slávy / na ně se usmívá,*“⁸⁷

Další básní, v níž je možné pozorovat kontrast mezi vězením a světem mimo něj, je *Dům strach*. V té jsou popisovány výslechy, krutosti věznění: „*Ó páchne tu krví, páchne tu slzami. / Není to nic tak nevinného, / jak by se zdálo.*“⁸⁸, zatímco venku probíhá léto: „*A zatím tam venku / přeslavný blankyt srpnový plný mráčků, / a pod ním skutečnou ulicí skuteční lidé chodí,*“⁸⁹. Venkovní svět plyne dál, jako by se nic zlého nedělo, jeví se netečným, zatímco vězni trpí, z čehož lze pozorovat absolutní oddělení těchto dvou světů.

Důležitým elementem venkovního světa je také zvuková složka: „*Zní kloakové povrkávání harmonik. / Zní vřískot činžáků, jež plivají chodce a zas je lížou. / Ale jen ty, tvůj chvalo zpěv započatý už v ráji / proniká tmou, jež drtí mne*“⁹⁰ – zde je zobrazen venkovní svět, jehož živost je vyjádřena zvuky, přičemž ptačí zpěv básnický subjekt vnímá jako biblický odkaz, a proto právě tento zvukový element nejintenzivněji vnímá. Oproti tomu žalární prostor setrvává v tichu: „*Jaké ticho. To po celách přecházejí / tím pohybem kyvadlovým, / jak žalární fantas žene je.*“⁹¹

3.5 Jazykové prostředky

Jazyk básníkovi často slouží jako nástroj k modlitbě, mnohdy tak procítěné, že se v ní objevují exklamace. Jako příklad lze uvést báseň *Uctívání kříže*, v jejímž průběhu náhle básnický subjekt zvolává: „*Zdráv buď, ó Kříži.*“⁹² a zakončuje ji dokonce dvěma exklamacemi po sobě: „*Ó zdvihni nás, Kriste, do svobody slávy své. / Ó zdvihni nás, kříži, do svobody slávy své.*“⁹³ Tato

⁸⁵ Tamtéž, s. 8.

⁸⁶ Tamtéž, s. 12.

⁸⁷ Tamtéž, s. 13.

⁸⁸ Tamtéž, s. 26.

⁸⁹ Tamtéž, s. 27.

⁹⁰ Tamtéž, s. 7.

⁹¹ Tamtéž, s. 32.

⁹² Tamtéž, s. 88.

⁹³ Tamtéž, s. 89.

modlitební provolání mají za následek, že báseň často působí dojmem, jako by básník v žaláři prožíval svou osobní liturgii. Další takovéto zvolání se vyskytuje například v básni *Kněží v žalářích*: „*Záštito! Kníže vojsk nebeských! Michaeli!*“⁹⁴

Dalším jazykovým prostředkem, který se ve sbírce objevuje, je apostrofa. Básník často oslovuje ty, jejichž přítomnost se snaží zahrnout do své žalární samoty, například v básni *Dceři*: „*Jsi za lesy a jsi zde se mnou, dcero,*“⁹⁵ – básně tohoto typu mají charakter věnování. Další z věnovaných básní např. *Dopis ženě*. Objevuje se zde ovšem i báseň, která je věnována Panně Marii: „*Při jméně tvém, při jméně tvém, Maria, dech se šíří / a vůně dubnových ratolestí se promění / ty bědné stěny čtyři, do nichž jsme zavřeni.*“⁹⁶ Z uvedených veršů lze zaznamenat ladění básně, která působí dojmem, že básnický subjekt prožívá stav jakési kontempace.

Zajímavá je rovněž básníková práce s oxymóronem, na níž je postavena báseň *Procházka po cele*. Ve druhé sloce se setkáváme s dvojicemi slov, kdy druhé slovo popírá první: „*Na jednom konci to okno neokno, na druhém konci ty dveře nedveře,*“⁹⁷ – postavením těchto protikladných slov vedle sebe básnický subjekt dává najevo, jak iluzorně na něj vězeňský prostor působí. Další způsob, kterým básník oxymóron používá, je následující: „*pořád na odchodu, pořád se navracejí / ti pocestní bez cest, ty hodiny bez rafjí.*“⁹⁸ Zde je oxymóronem vyjádřena marnost a bezúčelnost pohybu vězňů po cele. Dále je užit v následujících verších: „*Je to protest. Zem duní. Je to protest. Zem naslouchá, / jak vydupávají svou svobodu z nesvobody / svou jistotu z nejistoty, naděje ze zoufalství,*“⁹⁹ – obraz vězňů vydupávajících svobodu působí dynamicky, je vyjádřením snahy nevzdávat boj. Naděje vysvítá z následujících veršů: „*Jistota v nejistotě, naděje v zoufalství zrcadlí se. / Mají hlad. Ale zůstávají dál na nohou. Così končí se.*“¹⁰⁰ Opět se setkáváme s nadějí, která je obsažena i v zoufalství.

Mezi jevy interpunkčního charakteru, které se ve sbírce často opakují, lze uvést užití třech teček na konci veršů. Toto užití ovšem nebudí dojem apoziopce, tedy neukončenosti, nýbrž značí zpomalení, zamyšlení. Stejným způsobem tento jev působí na recipienta básně, který vlivem tohoto jevu má tendence zpomalit proces čtení a obraz skutečně prožít: „*Šlapou snih, šlapou trávu dní vzdálených...*“¹⁰¹

⁹⁴ Tamtéž, s. 21.

⁹⁵ Tamtéž, s. 67.

⁹⁶ Tamtéž, s. 82.

⁹⁷ Tamtéž, s. 32.

⁹⁸ Tamtéž, s. 32.

⁹⁹ Tamtéž, s. 32.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 32.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 32.

Mezi další opakovaný jev patří také řečnická otázka: „*Jakého spánku je toto sen? / Jaké bude pak probuzení?*“¹⁰² Opět se setkáváme s iluzorností celé situace, která přímo vybízí k řadě otázek.

¹⁰² Tamtéž, s. 33.

4 ANALÝZA SBÍRKY ČTYŘI LÉTA

4.1 Úvod

Básnická sbírka *Čtyři léta* obsahuje básně, které Zahradníček psal v letech 1956–1960 ve věznicích na Mírově, v Leopoldově a poté na svobodě. Básně měl Zahradníček zaznamenané v paměti a po návratu z vězení je rekonstruoval. Titul *Čtyři léta* byl zvolen jejich editorem Bedřichem Fučíkem nejen kvůli dataci, kdy básně vznikaly, ale především kvůli životnímu významu těchto čtyř let v Zahradníčkově životě. Jak již bylo zmíněno, v roce 1956 došlo v rodině Zahradníčků k otravě houbami, při níž zemřely Zahradníčkovy dcery – Zdislava a Klára. Sbíрка obsahuje básně, které vznikaly poté, co byl po jejich pohřbu Zahradníček v roce 1956 nucen vrátit se zpět do vězení. Na konci sbírky stojí nedokončený fragment *Čtyři léta*, který básník nestihl dopsat.¹⁰³

4.2 Kompozice a verš

Sbíрка je tvořena třemi oddíly – *Skrze mříže*, *Zase doma* a *Epitaf*, přičemž nejrozsáhlejší je oddíl *Skrze mříže*, který obsahuje 32 básní, oddíl *Zase doma* obsahuje 11 básní a oddíl *Epitaf* pak představuje jedinou báseň, která je věnována Zahradníčkovu spoluvězni a příteli Miloši Skácelovi. Co se rozsahu a konkrétních básní týče, ve sbírce se objevují jak útvary poměrně krátké, tak útvary rozsáhlého charakteru.

Některé básně užívají sylabotónický verš, jiné jsou tvořeny veršem volným. Mezi básně s verši kratšími, strukturovanými, v nichž je užit sylabotónický prozodický systém lze uvést např. báseň *Pozdrav*: „*Posílal jsem ti pozdrav po měsíci, / jak oknem hleděl na mne skrze mříž. / Mezi nás prostřena noc šelestící, / na druhém konci okno tvé, kde spíš.*“¹⁰⁴ Báseň obsahuje pět slok, přičemž každá ze slok obsahuje čtyři verše. V těchto čtyřech verších každé jednotlivé sloky dochází k pravidelnému střídání počtu slabik 11-10-11-10. Rým je zde užit ve schématu A-B-A-B, je tedy střídavý. Mezi další pevně strukturované skladby dodržující metrum patří např. *Epitaf*, *Než jabloň odkvete* a další.

Zatímco pravidelné metrum dává básni určitou ucelenost, verš volný působí jako pozvání na cestu plnou hlubokých obrazů a vjemů. Rozvolněná struktura, která nedbá na pravidelný rozsah veršů, v kombinaci s užitými obrazy působí, že má recipient tendence vnímat básně s větší soustředěností a intenzivně je prožít: „*Tmou prostoru skrze déšť, skrze snih slyšet*

¹⁰³ FUČÍK, Bedřich. Ediční poznámka. In Zahradníček, Jan. *Čtyři léta*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1969. Klub přátel poezie (Československý spisovatel), s. 105-107.

¹⁰⁴ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1969. Klub přátel poezie (Československý spisovatel), s. 9.

*hlasy / Vdechujeme vůni vlhkosti, tlení a čerstvých snítek, / tu třeskovou směs minula s budoucností, jež přichází / Všude kroky a hlasy. Stříbro rolniček taje. Mám pocit / těsné blízkosti zástupů v té vánoční vlahé noci.*¹⁰⁵ Mezi další útvary, v nichž je užit volný verš, patří například *Oběť Abrahamova, Čtyři léta* a další.

Co se týče struktury vět ve verších, stejně jako ve sbírce *Dům strach* je netypická a dochází v ní k zvláštním jevům, jako je např. řazení několika uzavřených sdělení do jednoho verše. Ve velké míře k tomuto jevu dochází v básni *Epitaf: „Živote můj. Jediný. Tento. A ne jiný. / Nezdáš se. Jsi. A trváš prchaje. / Skutečný. Můj. Jsi kost a krev, z níž pijí stíny. / Bolíš. Klikatě klopotná tvá cesta je.*¹⁰⁶ Toto řazení způsobuje, že recipient vnímá důraz na každém jednotlivém sdělení, které se stává ve verši nezaměnitelné.

4.3 Téma a motivy

*„Zavelel anděl. A ony
na křídlech ještě nezlomených
plny dychtivosti, co bude, co bude,
vznesly se tam...“*¹⁰⁷

Hlavní téma, které prostupuje sbírku, je smrt dcer a její reflexe. Ladění sbírky se tak stává melancholickým, nikoli však nešťastným. Jako tomu bylo ve sbírce předchozí, i zde se projevuje básníková víra v Boha, kterou neoslabila ani další životní rána, jakou je smrt vlastních dětí.

Motiv smrti se zde vyskytuje na mnoha místech, například v básni *Divadlo v mračnech: „Zatímco smrt, o níž hovořit zakázáno, se navrací. / Smrt jedna, smrt jedna i nespočetná. Smrt děťátek, / která se rozplynula v zvonovině mé řeči,*¹⁰⁸ – zde se setkáváme se smrtí, která je jediná, vše spojuje, ale prožitá je mnoha bytostmi a mnoha způsoby. Dále je motiv smrti užit, jak již vyplývá z titulu, v básni *Smrt na jaře*, která začíná veršem: *„Stromy v květu a oni nám umírají.*¹⁰⁹ V obraze o stromech lze opět číst odkaz na smrt dcer. Stromy v květu mohou symbolizovat dospívající dívky. V básni *Přehráno na varhanách* je motiv přemožené smrti: *„Nad všechny, nad vše buď pozdravena Smrt smrti, Matka. / Neboť jen skrz tělo její se nebesa zalidňují.*¹¹⁰ Z veršů je patrné vykoupení z definitivní smrti už samotným narozením. Matka

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 52.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 103.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 20.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 55.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 22.

automaticky přemáhá smrt, protože život, který dává, směřuje k žití věčnému, smrtí neohroženému. Už samotné narození je tedy vykoupením.

V básni *Čtyři léta* je obzvlášť znatelný básníkův postoj ke smrti jako přechodu do života věčného: „*Ale smrt to je skok, tygří skok víry přes propast nejistoty / a rozkladu*“¹¹¹ – samotnou smrtí se ukončují přirozené obavy z ní. Fakt, že smrt nemá definitivní moc, je doložen motivem nanebevzetí, který se vyskytuje hned v následujících verších: „*skok tolikrát opakovaný až vzpíná se jako most / blankytem nanebevzetí, a ratolesti a studánky / v procesích dole táhnou pahorkatinou tesklivou*“¹¹².

V poslední básni, která sbírku uzavírá, je naopak explicitně vyjádřen motiv života. Básnický subjekt zde promlouvá k životu, který se realizuje v čase, ale zároveň ho přesahuje: „*Živote můj. Jediný. Tento. A ne jiný. / Nezdáš se. Jsi. A trváš prchaje*.“¹¹³ Obraz prchajícího života naznačuje život, který se v čase proměňuje, je nezastavitelný, výrazem *trváš* ale získává určité zakotvení, přesah, který je realizován spirituálním pojetím života, tedy jeho směřováním k věčnosti. To lze vyčíst i v dalších verších: „*Vpravo a vlevo v těsné motanici / životů jiných, vršících se k hvězdám až*.“¹¹⁴ Zde je přesah vyjádřen volbou směru, kterým se životy hromadí – ke hvězdám, tedy směrem k nebi. Toto sdělení je ukryto i v poslední sloce: „*Vy životy z života mého vypučelé. / vy oči z očí mých, jež nedohlédnete dál. / Polibek usmíření cítím na svém čele – / Můj život byl a bude, aniž se jen zdál*.“¹¹⁵ Poslední verš v básni je zároveň posledním vyjádřením o životě, který nespěje k definitivnímu ukončení, což ho činí podstatným.

Mezi další motivy, které se hojně vyskytují ve sbírce, patří motivy biblické, jimiž je smrt dcer protkána. Jako příklad lze uvést báseň *Přehráno na varhanách*, v té je odchod dcer velmi eufemisticky vyjádřen pomocí motivů anděla a křídel: „*Zavelel anděl. A ony / na křídlech ještě nezlomených / plny dychtivosti, co bude, co bude, vznesly se tam...*“¹¹⁶ Motivem nezlomených křídel je vyjádřeno, že život dcerek byl ukončen ještě před tím, než mohl být čímkoli poškozen. Podobné vyjádření můžeme rovněž najít přímo v následující básni Housle a flétna: „*jejich cesty zůstanou přímé a čisté. / Jejich střevíčky nepotřísněné blátem země / budou zářit jak sandály andělů mezi pampeliškami hvězd / na nebeském trávníku*.“¹¹⁷

Za pozornost stojí báseň *Spálený kostel*, ve které se vyskytuje motiv prázdného kostela: „*ty, zázračné nasycení tisíců, Dome Chleba teď pustý*“¹¹⁸ – z veršů je patrná jistá touha po

¹¹¹ Tamtéž, s. 98.

¹¹² Tamtéž, s. 98.

¹¹³ Tamtéž, s. 103.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 103.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 103.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 20.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 23.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 16.

nasytlosti, jíž se dosahuje eucharistií. Popis prázdného kostela značí strádání, absenci prožitku. Kostel zde není popisován pro jeho estetickou stránku, jde o prostor, v němž má Bůh schopnost nasytit lidskou duši. Strádání je v posledních verších vykoupeno motivem církve, která funguje jako společenství, které nelpí na fyzickém sjednocení, nýbrž spojuje všechny, kteří se v mysli k Bohu upínají: „*A to je Církev přesahující všechny hranice, všechny břehy / I nejvzdálenější hvězda pod její klenbou chvěje se / a člověk osamělý když ruce spíná / jejím tichem je obklopován / její dech sdílí se s dechem jeho*“¹¹⁹.

Jako další podstatný biblický motiv lze uvést motiv vzkříšení. Ten je obsažen v básni *Cesta na hřbitov*, která pojednává o cestě k hrobu zesnulých dcer, které „*čekají spolu s kohouty a zvony, / až v slávě velké noci od mlh, od potoků / den Vzkříšení vstane s jizvou slunce v boku*.“¹²⁰ Popis slávy velké noci odkazuje na Bílou sobotu, kdy Ježíš Kristus vstal z mrtvých, přičemž toto zmrtvýchvstání se dotýká i dcer.

Stejný motiv, avšak nazvaný ekvivalentním výrazem, se vyskytuje v básni *Housle a flétna*: „*a hořkost trav, hořkost letorostů až k hvězdám táhne se, / mezi meteory a vraky hvězd za zemí táhne se, / jak unáší jejich kostičky / vstříc hycinthovému úsvitu, / vstříc hyacinthovému úsvitu zmrtvýchvstání. // A je jich tolik co konvalinek, jež hlína chrání, / těch mrtvých dětí vystupujících z šachet dějin, / z kouřů válek a drancování*.“¹²¹ – výraz Vzkříšení je pouze nahrazen výrazem zmrtvýchvstání, nicméně opět se setkáváme s odkazem na zmrtvýchvstání Ježíše Krista, které zde zaručuje spásu nejen básníkovým dcerám, nýbrž všem předčasně zesnulým dětem.

Další zajímavý motiv, který se ve sbírce opakovaně vyskytuje, je motiv rukou. Tomu je věnována celá báseň *Ruce ženy*, v níž básník popisuje ženské ruce slovy: „*samozřejmě a nezbytné / pro můj život, jenž přecházel mezi nimi*“¹²². Básník zde dává najevo prožívaný stesk po ženě, po doteku, kterého se mu nedostává: „*Jejich přítomnost obklopovala mne ze všech / stran jako město, / zatímco jejich nepřítomnost spočívá na mém čele / těžce*“¹²³

Motiv rukou se dále objevuje v básni *Epitaf*: „*Je chudší svět, je chudší svět o soucit vřelý / vašich rukou, jež nedozrály v horké dlaně žen. / A psáno není, že těch ran, jež zhojit měly, / svět bude ušetřen*.“¹²⁴ Zde máme motiv rukou, jejichž dotek už nikdo neucítí, tedy definitivní ztrátu, jejíž velikost je umocněna tím, že ji básník vztahuje na celý svět.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 17.

¹²⁰ Tamtéž, s. 26.

¹²¹ Tamtéž, s. 24.

¹²² Tamtéž, s. 13.

¹²³ Tamtéž, s. 13.

¹²⁴ Tamtéž, s. 19.

Motiv osiřelých rukou se vyskytuje v básni *Přehráno na varhanách* v kontextu ztráty dcer z pozice matky: „*a jenom tvé ruce osiřelejší byly snad / než jejich hračky najednou pohozené / jenom z tvých očí zíralo prázdno větší / nežli z dětského kouta s panenkami a medvídkem.*“¹²⁵ Zaznamenat zde můžeme prázdnotu, která přišla náhle a prudce. Matka se ocitá v obklopení hraček, které dcerky už do svých rukou nikdy nevezmou: „*Žádná z těch věcí / netroufala si k jejich rukám, / jež navždy už poznamenal majestát smrti.*“¹²⁶

Znovu se pak setkáváme s tímto motivem v básni *Usměj se ještě*. Tam je dvojí ztráta symbolizována dvěma prázdňými rukama: „*Co vidím teď? // Osiřelou ruku tvou levou. / Osiřelou ruku tvou pravou.*“¹²⁷

4.4 Čas a prostor

„*Hodiny odbíjejí nad věznicí,*

Druhá a třetí, čtvrtá.

Čas jde, smrt v knize živých škrtá.

Blábolí ze sna vězni spící.“¹²⁸

Zatímco ve sbírce *Dům strach* se setkáváme převážně s žalárním bezčasím, které je prostoupeno biblickým prožíváním času, zde je čas v mnoha básních určen zejména pomocí přírodních jevů – básně jsou zasazeny do různých období, měsíců. Podstatné je rovněž vsazení básní do denní a noční doby, což má svou symboliku.

Mezi básně, jež jsou obklopovány temnotou noci, patří například *Pozdrav*: „*Mezi nás prostřena noc šelestící [...] // Mezi nás prostřena noc červencová, / a na dně noci stromy ve vánku.*“¹²⁹ Právě noc zde koresponduje s bolestným prožíváním básníkovy odtrženosti od ženy, k níž se tyto verše obrací, tedy s jeho vlastní prožívanou nocí. Časové zasazení básní do temnoty noci jim dodává jistou hloubku, noc je zde dobou, kdy je více než jindy možno pocítit stesk: „*I já zde zaslech v nočním šelestění, / jako když ve spánku se obracíš. / Bylo to bílých rukou zaúpění, / či měsíc pohladil mě skrze mříž?*“¹³⁰

Další z nočních básní je báseň, která přímo nese titul *V noci*. Naopak mezi básněmi časově zařazenými do dne je například báseň *Probuzení*, která na onu noc reaguje: „*Prodlužovalo se ticho noci, / prodlužovala se rosná dálka mezi námi a dalekým světem, / jenž*

¹²⁵ Tamtéž, s. 20.

¹²⁶ Tamtéž, s. 20.

¹²⁷ Tamtéž, s. 30.

¹²⁸ Tamtéž, s. 44.

¹²⁹ Tamtéž, s. 9.

¹³⁰ Tamtéž, s. 9.

*se probouzel za stěnou lesů, za zdmi osad a měst.*¹³¹. Opět se zde objevuje noc fungující nejen jako časové zasazení, ale také jako určitá metafora pro období temnoty, do něhož byl básník a ostatní vězni vrženi.

O rozmanitosti ročních období mnohdy svědčí už názvy básní – *Kroky léta, Jaro pod čichnou, Podzimní, Ke konci roku, Vánoční, Březnový vítr, Dvojí jaro, Smrt na jaře, Mokré léto*. Střídání roční doby je na některých místech vyjádřeno paralelně se střídáním období smutku s obdobím radosti: „*Ptají se, přijde už to jaro jar. / Na strasti zimy člověk zapomene.*“¹³². Jaro, období tepla, je představováno jako období, v němž by mělo docházet k oteplení duše, zde je ale představováno rovněž v krutosti: „*Mně ale jaro s bédami i totožné, / to dnešní jaro dražší je než pozítřejší.*“¹³³

Co se týče prostoru, v tomto ohledu se rovněž sbírka liší od té předchozí, zde se už téměř nesetkáváme s popisem žaláře, nicméně kontrast mezi prostorem venku a prostorem, v němž se ocitá či ocital básnický subjekt, můžeme zachytit i zde – např. v básni *V noci*: „*Zatímco jsem spal, / vlhká červnová noc hleděla oknem dovnitř / v to řečiště tmy, v níž tonulo mé lůžko.*“¹³⁴, stejně tak v básni *A nikdo*, která přímo začíná verši: „*Bylo venku a bylo uvnitř. / Týž vánek vanul / mezi hodinou jitřní a hodinou večerní.*“¹³⁵ Opět zde máme definitivní oddělení žalárního světa od světa venkovního, přičemž žalář znamená zastavení pohybu, ustrnutí.

4.5 Jazyk a básnické prostředky

Zatímco ve sbírce *Dům strach* jsme se mohli místy setkat s exklamacemi, provoláváním svatých, kříže apod., jazyk *Čtyř let* je charakterem klidnější, není tak dynamický. Mezi básnické prostředky, které jsou užívány opakovaně, patří personifikace, jejíž pomocí básník oživuje objekty často přírodního charakteru: „*Posílal jsem ti pozdrav po měsíci / jak oknem hleděl na mne skrze mříž.*“¹³⁶

Tento prostředek shledáváme v básni *V noci*, která obsahuje verš personifikující celou noc, která jako by byla oddělena od místnosti, v níž se básnický subjekt nachází a kterou popisuje jako řečiště tmy: „*Zatímco jsem spal, / vlhká červnová noc hleděla oknem dovnitř / v to řečiště tmy, v níž tonulo mé lůžko.*“¹³⁷ – výrazy, které mají podobný charakter, noc a tma, zde tvoří protiklad. Již samotné užití spojení „*noc hleděla oknem dovnitř*“ svědčí o

¹³¹ Tamtéž, s. 77.

¹³² Tamtéž, s. 65.

¹³³ Tamtéž, s. 65.

¹³⁴ Tamtéž, s. 89.

¹³⁵ Tamtéž, s. 78.

¹³⁶ Tamtéž, s. 9.

¹³⁷ Tamtéž, s. 89.

neschopnosti proniknutí. Noc za oknem je personifikována, neboť je součástí živého světa za oknem, zatímco „řečiště tmy“ je strnulý bod, v němž se nachází básnický subjekt.

Mezi další básnické prostředky obsažené ve sbírce patří apostrofa, která se rovněž často vztahuje k přírodním objektům či abstraktním slovům: „*Obloho, / větší polovino vši skutečnosti. / Ženo oděná sluncem a s hvězdami kolem hlavy.*“¹³⁸; „*Stříkej, dešti. V tvé jediné kapce blaženost křestní skryta.*“¹³⁹

Mezi zajímavosti interpunkčního charakteru užitých ve sbírce patří užití třech teček. Stejně jako ve sbírce předchozí nejde o náznak vypuštění případného sdělení, ale o určité pozastavení, zpomalení: „*Je vždycky... Je všude...*“¹⁴⁰

¹³⁸ Tamtéž, s. 39.

¹³⁹ Tamtéž, s. 83.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 16.

5 VERŠE: LEOPOLDOVSKÝ SEŠIT POEZIE

5.1 Úvod

Leopoldovský sešit je sešitem, do kterého si Jan Zahradníček sepisoval básně, když měl ve věznici na Mírově jednu dobu možnost zápisu. Jde o básně z obou analyzovaných sbírek. Marie Zahradníčková se po manželově smrti obracela dvakrát na správu leopoldovské věznice, aby tento sešit získala, ale bylo jí řečeno, že bohužel dochován není. Později se ale ukázalo, když Mgr. Andrea Kristová požádala vedoucí Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže v Leopoldově, že byl uložen (díky aktivitě neznámého dozorce) do vězeňských archivních fondů.¹⁴¹

Sešit byl nalezen roku 2016 a překvapivě byl zachován ve velice dobrém stavu. Jeho knižní podoba, v níž jsou v autentické podobě zaznamenány rukopisy Zahradníčkových básní, byla vydána v roce 2017 pod titulem *Verše: leopoldovský sešit poezie*. Knihu editoval Jan Wiendl, ředitel Ústavu české literatury a komparatistiky na FF UK. Na jejím vydání se podílel spolu s Tomášem Kubíčkem, ředitelem Moravské zemské knihovny, a Janem Jakubem Zahradníčkem, synem Jana Zahradníčka. O grafické zpracování se postarala Jana Vahalíková.¹⁴²

5.2 Srovnání vězeňských zápisů s básněmi ve sbírkách

Kniha *Verše: leopoldovský sešit poezie* obsahuje básně zapsané Zahradníčkem ve věznici v Leopoldově, ale také jejich podobu poté, co je Zahradníček po návratu domů, při němž mu byl sešit zabaven, rekonstruoval. Součástí této knihy jsou i textové změny, ke kterým při rekonstrukci došlo. Kniha předkládá vždy básnický rukopis, jeho přepis s vyznačenými změnami mezi původním rukopisem a finální podobou, kterou Zahradníček zkonstruoval v Uhřínově, a finální podobu.¹⁴³

V sešitu je obsaženo 38 básní, přičemž 13 z nich má stejnou podobu, jak ji známe ze sbírky *Čtyři léta*, tedy došlo u nich k minimální korekci, často jen k výměně interpunkčního znaménka. Ke změnám většího a mnohdy rovněž zásadnějšího charakteru došlo u 19 básní – u

¹⁴¹ WIENDL, Jan. Sešit vězeňské poezie Jana Zahradníčka z konce 50 let. In ZAHRADNÍČEK, Jan, WIENDL, Jan, ed. *Verše: leopoldovský sešit poezie*. 1. vyd. Brno: Moravská zemská knihovna, 2017, s. 150.

¹⁴² KODRLOVÁ, Kristýna. Ztracený a nalezený leopoldovský sešit poezie Jana Zahradníčka. | Brno. Český rozhlas Brno [online]. Copyright © [cit. 14. 4. 2017]. Dostupné z: <https://brno.rozhlas.cz/ztraceny-a-nalezeny-leopoldovsky-sesit-poezie-jana-zahradnicka-6447648>.

¹⁴³ WIENDL, Jan. Sešit vězeňské poezie Jana Zahradníčka z konce 50 let. In ZAHRADNÍČEK, Jan, WIENDL, Jan, ed. *Verše: leopoldovský sešit poezie*. 1. vyd. Brno: Moravská zemská knihovna, 2017, s. 153.

některých došlo např. ke změně titulu, některé básně ze sbírek jsou variantami verzí ze sešitu se změnami provedenými v rámci celých veršů.¹⁴⁴

5.3 Konkrétní provedené změny

Značnější počet rozdílů mezi věžeňským rukopisem a konečnou podobou můžeme spatřovat u básně *Přehráno na varhanách*, u níž se změnil i titul básně, který je v rukopise uveden jako *Přehráno na varhany*. Dále zde dochází k výměně slov, přičemž často jde o drobnější úpravu, kdy je slovo pouze nahrazeno nějakou jeho synonymní variantou, a tak důkladně zachovává svůj význam.

Tuto změnu můžeme pozorovat například ve třetím a čtvrtém verši druhé sloky, v nichž je původní výraz *jen* vyměněn za výraz *jenom*: „*A <jen> jenom tvé srdce dvakráte opuštěné,*“¹⁴⁵ Podobně je tomu tak i v dalších verších – původní výraz „*než*“ je nahrazen výrazem „*nežli*“ atp. V jiných básních dochází i k změně slov, která za synonymní označit nelze, a tak dochází k částečnému posouvání významu.

Objevují se zde také změny v interpunkčních znaménkách, což je jeden z velmi často opakovaných jevů v konfrontacích mezi rukopisy a hotovými básněmi. Pro příklad lze uvést první verš čtvrté sloky, jehož původní rukopis žádné interpunkční znaménko neobsahoval, ale ve finální podobě je uveden s tečkou uprostřed verše: „*Zavelel anděl a ony – Zavelel anděl. A ony*“¹⁴⁶. Někdy také dochází k vydělení slov z jednoho řádku na řádek následující: „*Tak jdem druh o druha opřen – Tak jdem / druh o druha opřen*“¹⁴⁷.

Mezi změny závažnějšího charakteru můžeme pokládat ty, které se projevují v celém verši. Například verš: „*spoléhajice na křídla svá nezlomená,*“¹⁴⁸ je nahrazen veršem: „*Na křídlech ještě nezlomených*“¹⁴⁹. Zůstává zde základní motiv nezlomených, tedy nijak neporušených křídel, ale je zde vyjmut výraz, který značí spolehnout se na ně, zatímco přidán je naopak výraz *ještě*, jehož užití vypovídá o křehkosti těchto křídel, možnosti jejich poškození. Můžeme tedy spatřovat, že i když základní motiv zůstává, celkové vyznění veršů se po úpravách částečně liší.

Tyto rozdíly, které nějakým způsobem pozměňují konečný význam verše či veršů, jsou na některých místech radikálnější. Toho si lze povšimnout v deváté sloce, v níž zůstal pouze

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 151-152.

¹⁴⁵ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Přehráno na varhanách*. In ZAHRADNÍČEK, Jan, WIENDL, Jan, ed. *Verše: leopoldovský sešit poezie*. 1. vyd. Brno: Moravská zemská knihovna, 2017, s. 30.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 30.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 33.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 30.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 30.

první verš kompletně nezměněn. Sešitová varianta zní: „*Snad naschvál / ochabla bdělost strážných stínů – nevím... V zamžené dálce žalu / hovoří hlasy přátel, zve zvonů kovové domlouvání / v nesmírné společnosti plačících, vítězících.*“¹⁵⁰, zatímco konečná podoba má následující podobu: „*Snad naschvál / odešly strážné stíny. Šíp modlitby střelné nedolét / do Srdce Slitovného... Nevím – v zamžené dálce žalu / hovoří hlasy přátel, zvou zvony kovovým domlouváním.*“¹⁵¹ Můžeme si povšimnout, že počet veršů je zachován, ale v rekonstruované verzi již není zmíněno společenství vítězících, zato dochází k připojení slov značících nevyslyšenost modlitby.

Tyto typy korekcí, které jsem právě demonstrovala na komparaci rukopisu *Přehráno na varhany* s konečnou podobou básně *Přehráno na varhanách*, jsou v sešitě nejčastější. Pozornost si ale zaslouží rovněž básně, v nichž se tyto jevy skoro nevyskytují, které v porovnání s rukopisy svou podobu téměř či úplně zachovaly. Unikátní je v tomto ohledu báseň *Píseň o domově*, která až na titul, který je v rukopise uveden pouze jako *Píseň*, nebyla pozměněna vůbec.

Jan Wiendl se ke knize vyjádřil: „*Edice Zahradníčkova leopoldovského sešitu veršů nepřináší nějaké zásadní kvantitativní doplnění či rozvinutí našich stávajících poznatků o básnickově vězeňské tvorbě, představuje však zcela jedinečný doklad integrálního tvůrčího a lidského postoje Jana Zahradníčka v době jeho nejtěžší životní zkoušky.*“¹⁵²

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 33.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 33.

¹⁵² WIENDL, Jan. Sešit vězeňské poezie Jana Zahradníčka z konce 50 let. In ZAHRADNÍČEK, Jan, WIENDL, Jan, ed. *Verše: leopoldovský sešit poezie*. 1. vyd. Brno: Moravská zemská knihovna, 2017, s. 153.

6 VĚZEŇSKÁ KORESPONDENCE

6.1 Uvedení do korespondence

Vězeňskou korespondenci s titulem *Mezi nás prostřena noc...* tvoří dopisy, které napsal Zahradníček své ženě Marii. Jde o Zahradníčkovy dopisy, který postrádají Mariinu zpětnou vazbu. Mariiny dopisy chybí proto, že vězňům nebylo povoleno si obdrženou korespondenci ponechávat.¹⁵³

Zahradníček měl povoleno nejprve poslat každý jeden dopis až po třech měsících, později po jednom týdnu. Při psaní dopisů musel brát na vědomí, že všechna slova, která věnuje své ženě, si přečtou rovněž – dopisy byly hlídány, vězni se mohli vyjadřovat pouze k rodinným záležitostem. Formát i rozsah dopisů mu byl předepsán. Je otázka, jak moc tyto okolnosti Zahradníčka limitovaly, lze předpokládat, že příliš ne, neboť laskavý obsah korespondence o nějaké odměřenosti příliš nesvědčí.¹⁵⁴

Jde o 250 dopisů, které jsou řazeny chronologicky za sebou a jsou datovány od června 1951 do května 1960. Zahrnují tedy celé období Zahradníčkova věznění. Dopisy jsou zachovány v plném znění. Korespondence vyšla roku 2008 a o její vydání se postarali Martina Sandlerová a Milan Řepa.¹⁵⁵

6.2 Korespondence

Jak je naznačeno již v úvodu, dopisy představují osobní rovinu Zahradníčkova života, což přirozeně vede k tendenci zapomenout na chvíli na velikost jeho poezie a prožít při čtení dopisů praktické starosti manžela a otce. Vyjádřena je zde starost o základní potřeby jako zasílání financí, jídla, teplých ponožek atp. – zkrátka můžeme zde nacházet skutečnost Zahradníčkova života vyjádřenou mnohdy bez estetické funkce, která je jedním ze silných elementů jeho poezie.

Byť korespondenční forma je samozřejmě odlišná od formy básnické, často dochází k tematicky stejnorodým sdělením – v obklopení samoty, stesku, avšak s neutuchající nadějí vloženou do Boží náruče prožívá Jan Zahradníček svůj nevytoužený vězeňský pobyt. První dopis, který je zde zachycen, je datován 29. červnem 1951 a poslední 1. květnem 1960. Dopisy tedy zachycují období celých devíti let, kdy byl Zahradníček vězněn. Projít si zde společně s

¹⁵³ SENDLEROVÁ, Martina, ŘEPA, Milan. Vysvětlivky a komentáře. In ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 259-260.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 259-260.

¹⁵⁵ SENDLEROVÁ, Martina, ŘEPA, Milan. Ediční poznámka. In ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 259-260.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 303.

ním můžeme různé životní okamžiky, ať už smutného charakteru – smrt dcer – tak radostných zpráv v podobě oznámení o Mariiným početí.

Dopisy vždy pochopitelně začínají oslovením. Zahradníček vždy užívá oslovení, z něhož je cítit jeho láska k ženě. Oslovuje ji jako *Drahá Marie, Drahá Mařenko, Milovaná Mařenko*. Z vět, které volí, je znatelná jeho snaha Marii vždy utěšit, podpořit, dodat jí naději: „*Ale s pomocí Boží jsme to vydrželi a teď Tě prosím, abys ani na jediný okamžik neztrácela naději, že se zase vrátím a bude zase všechno dobře.*“¹⁵⁶

Smrt dcer je zde reflektována jako bolestný okamžik, který v sobě ale ukrývá i radost z Boha, který je povolal k sobě. Stejně jako ve sbírce *Čtyři léta* se zde setkáváme k přirovnání dcer k andělům: „*[...] ale musíme se naučit myslet na ty naše dva anděly s radostí, protože obě přebývají v radosti nepochybně a naše slzy by kalily jejich nepředstavitelnou radost z patření na Boha, který je k sobě povolal.*“¹⁵⁷ Utěšení pramení z víry, že dcery dále žijí v radosti.

Pochopitelně zde můžeme najít i pasáže, kde se projevují Zahradníčkovy obavy a psychické bolesti, nicméně i za takovými pasážemi následuje nějaké to slovo o naději. Beznaděj, jak jsem již zmiňovala při analýze sbírek, u Zahradníčka nikdy nemá konečné slovo.

K závěrečnému shrnutí poslouží slova Jana Zahradníčka v dopise datovaném 17. června 1958: „*Člověk nedovede nikdy dopředu odhadnout tu zvláštní kombinaci svého osobního údělu s dějinami. Zůstává mu jen jedna možnost: zůstat věrný sám sobě a těm, s kterými spjal svůj osud.*“¹⁵⁸

¹⁵⁶ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 8.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 51.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 158.

ZÁVĚR

V práci jsem se snažila vystihnout tvorbu básníka Jana Zahradníčka v době jeho věznění, přičemž jsem nastínila také kontext jeho života a díla. V rámci analýzy básnických sbírek jsem dle strukturalistické metody nahlížela na dílo v několika základních rovinách a postupně jsem odkrývala jak shodné rysy sbírek, tak také rozdíly mezi nimi.

První kapitola analýzy se zabývala kompozičním uspořádáním, uspořádáním verše a vět, přičemž jsem zjistila, že v obou sbírkách jsou jak útvary pevné – metrické – tak útvary s rozvolněnou strukturou. Rozdíl jsem zaznamenala ten, že ve sbírce *Čtyři léta* je výskyt metrických útvarů četnější než ve sbírce *Dům strach*.

Dále jsem se zabývala tématy a jednotlivými motivy sbírek, přičemž na tuto složku byl při analýze, spolu se složkou časoprostoru, kladen největší důraz. V kapitole jsem vystihla základní téma každé ze sbírek a pokusila se o stručnou interpretaci motivů. Příznačné pro obě sbírky jsou motivy přírodního charakteru, které ve sbírce *Dům strach* občas klesají pod tíhou tragických událostí a jsou živými účastníky na lidském utrpení, což se ve sbírce *Čtyři léta* již neprojevuje, přestože výskyt přírodních motivů je u ní mnohem častější. Přírodní motivy ve sbírce *Čtyři léta* poukazují na roční dobu a přírodní jevy, do nichž se často promítá emocionální stav básnického subjektu. Jako dalšími společné motivy jsem shledala motivy biblické, v nichž je projevena básníková spiritualita.

V rovinách času jsem zaznamenala rovněž rozdíl. Zatímco ve sbírce *Dům strach* se setkáváme často s bezčasím, které je prostoupeno biblickým prožíváním, básně sbírky *Čtyři léta* jsou často zasazeny do roční doby, místy i do konkrétního měsíce.

Co se týče roviny prostoru, tomu je věnována pozornost především ve sbírce *Dům strach*. V té je často popisován prostor žaláře. Tím se liší od sbírky *Čtyři léta*, která s vězeňským prostorem operuje spíše výjimečně.

A nakonec jsem se ve stručnosti zaměřila na charakteristiku jazyka a básnických prostředků, přičemž jsem nezapomněla, že by se sbírky v tomto ohledu nějak zásadně lišily. Obecně lze jazykový projev sbírky *Dům strach* označit za dynamičtější.

Dále jsem analyzovala knihu *Verše: leopoldovský sešit poezie*, která je cenným materiálem poukazujícím na původní autorův záměr a jeho konečnou myšlenku, co se stavby básně týče. Sledovala jsem změny, ke kterým v básních došlo, a pozorovala, do jaké míry tyto zásahy ovlivnily finální vyznění rekonstruovaných básní.

A nakonec jsem věnovala pozornost vězeňské korespondenci *Mezi nás prostřena noc...*, v níž jsem na základě citovaných pasáží ukázala osobní stránku Jana Zahradníčka, přičemž jsem došla ke zjištění, že ona laskavost, která z jeho poezie s rodinnou tematikou číší, se skutečně odrážela i v osobní komunikaci se ženou.

Svoji práci bych ráda zakončila slovy vyňatými z homilie brněnského biskupa Vojtěcha Cikrleho, která použil při bohoslužbě, jež se konala 7. dubna 2005 při příležitosti výročí Jana Zahradníčka v Katedrále sv. Petra a Pavla v Brně: „*Tam, kde dovolíme, aby nás verše Jana Zahradníčka přivedly k nahlížení světa, v němž žijeme, jeho pohledem věčnosti, najdeme Jana Zahradníčka jako toho, kdo zjevuje krásu Boha.*“¹⁵⁹

¹⁵⁹ CIKRLÉ, Vojtěch. Homilie. KUBÍČEK, Tomáš a Jan WIENDL, ed. *Víra a výraz: sborník z konference "--bývalo u mne zotvíráno--": východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století : (Brno 7-9/4 2005)*. 1. vyd. Brno: Host, 2005, s. 21.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969. Klub přátel poezie (Československý spisovatel).

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Dům Strach*. Praha: Vyšehrad, 2015. Verše (Vyšehrad). ISBN 978-80-7429-526-3.

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-172-7.

ZAHRADNÍČEK, Jan, WIENDL, Jan, ed. *Verše: leopoldovský sešit poezie*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2017. ISBN 978-80-7051-223-4.

Sekundární literatura

ČERVENKA, Miroslav, SGALLOVÁ, Květa a Jiří HOLÝ, ed. *Kapitoly o českém verši*. Praha: Karolinum, 2006. Prameny k dějinám českého myšlení. ISBN 80-246-1274-7.

DOLEŽAL, Miloš, Jan WIENDL, Markéta HEJKALOVÁ, et al. *Spisovatelé za mřížemi*. [Plzeň]: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2017. ISBN 978-80-86944-64-7.

DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Navzdory nenávisti a mstě: z politických procesů 1952-1953*. Třebíč: Tempo, 2002. Fakta (Tempo). ISBN 80-238-9190-1.

KALISTA, Zdeněk. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. München: Obrys/Kontur - PmD, 1988. Beletrie v PmD.

KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001. Poznávání komunistické minulosti. ISBN 80-85947-75-7.

KUBÍČEK, Tomáš a Jan WIENDL, ed. *Víra a výraz: sborník z konference "--bývalo u mne zotvíráno--" : východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století : (Brno 7-9/4 2005)*. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-163-1.

MERHAUT, Luboš a kol. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4/II U–Ž, Dodatky A–Ř*. Praha, Nakladatelství Academia, 2008, s. 1662.

MUKAŘOVSKÝ, Jan a Hana MUKAŘOVSKÁ. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982.

PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.

VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL, ed. *Jan Zahradníček: čtení o básníkovi z let 1930-1960*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018. ISBN 978-80-87899-80-9.

VOJVODÍK, Josef a Jan WIENDL. *Jan Zahradníček: poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury, 2018. ISBN 978-80-87899-79-3.

ZAHRADNÍČEK, Jan a František HALAS, WIENDL, Jan a Jan KOMÁREK, ed. *Není dálky -: vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930-1949*. V Praze: Paseka, 2003. Scholares. ISBN 80-7185-591-X.

ZEJDA, Radovan. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004. ISBN 80-7323-077-1.

Internetové zdroje:

GÁLIS, Radek. Udělal křížek dětem a odvedli ho... - Českobudějovický deník. Českobudějovický deník – informace, které jsou vám nejbliž [online]. Copyright © [cit. 11. 10. 2010]. Dostupné z: https://ceskobudejovicky.denik.cz/kultura_region/udelal-krizek-detem-a-odvedli-ho20101011.html.

KODRLOVÁ, Kristýna. Ztracený a nalezený leopoldovský sešit poezie Jana Zahradníčka. | Brno. Český rozhlas Brno [online]. Copyright © [cit. 14. 4. 2017]. Dostupné z: <https://brno.rozhlas.cz/ztraceny-a-nalezeny-leopoldovsky-sesit-poezie-jana-zahradnicka-6447648>.

Neznámí hrdinové: Žena básníka – Česká televize. Česká televize [online]. Copyright © [cit. 19. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10204458965-neznami-hrdinove/210452801390015-neznami-hrdinove-pohnute-osudy/>.

TRÁVNÍČEK, J. Zahradníčkovo to, co se „nic“ nazývá. Tvar: Ročník 2/1991, číslo 27, strana 6. In: Ústav pro českou literaturu: Digitalizovaný archiv časopisů [online]. [cit. 2020-07-29]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Tvar/2.1991/27/6.png>.